

**Antropologia de l'educació****2014/2015**

Codi: 101253

Crèdits: 6

Titulació	Tipus	Curs	Semestre
2500256 Antropologia social i cultural	OB	3	2

**Professor de contacte**

Nom: Pepi Soto Marata

Correu electrònic: Pepi.Soto@uab.cat

**Utilització de llengües**

Llengua vehicular majoritària: català (cat)

Grup íntegre en anglès: No

Grup íntegre en català: Sí

Grup íntegre en espanyol: No

**Prerequisits**

No hi ha prerequisits per cursar aquesta assignatura.

**Objectius**

Es tracta d'una assignatura obligatòria que està programada pel segon semestre del tercer curs del Grau en Antropologia Social i Cultural. Els estudiants que la cursin ja disposaran de coneixements bàsics sobre l'Antropologia Social i Cultural, els seus conceptes clau, els camps clàssics d'estudi, la història de la disciplina o la formació tècnica i metodològica, com per encarar assignatures més especialitzades en àmbits de recerca teòrica i etnogràfica de l'Antropologia Social, d'aprofundiment i de caràcter obligatori, que els ha de facultar per optar a les mencions de quart curs del Grau.

L'Antropologia de l'Educació és una assignatura de 6 ECTS obligatoris que forma part, juntament amb unes altres quatre assignatures, de la matèria Àmbits temàtics generals de l'Antropologia. Els objectius generals d'aquesta matèria orientats a l'assignatura són: a) conèixer el desenvolupament de la teoria antropològica i l'anàlisi de la diversitat cultural pel que fa als sistemes educatius, b) aplicar el saber socioantropològic en el camp de l'educació per a la identificació i l'estudi de la realitat sociocultural actual i c) familiaritzar-se en la crítica de supòsits, conceptes i teories amb els que les disciplines socials han tractat alguns aspectes del domini de l'Antropologia de l'Educació.

Els objectius generals de l'assignatura Antropologia de l'Educació són:

1. Conèixer l'origen, l'evolució i els principals desenvolupaments de l'antropologia de l'educació.
2. Aprofundir en els conceptes clau de l'antropologia pel que fa a la dimensió educativa de les cultures humanes.
3. Saber aplicar el marc conceptual del temari, tant a l'anàlisi d'etnografies clàssiques com a l'anàlisi de l'actualitat.
4. Comprendre la complexitat dels processos pels quals esdevenim éssers culturals.

**Competències**

- Aprehendre la diversitat cultural a través de l'etnografia i avaluar críticament els materials etnogràfics com a coneixement de contextos locals i com a proposta de models teòrics.
- Demostrar que es coneixen i es comprenen els debats epistemològics i metodològics en antropologia i les principals tècniques de recerca.

- Desenvolupar un pensament i un raonament crítics i saber comunicar-los de manera efectiva, tant en les llengües pròpies com en una tercera llengua.
- Que els estudiants sàpiguen aplicar els coneixements propis a la seva feina o vocació d'una manera professional i tinguin les competències que se solen demostrar per mitjà de l'elaboració i la defensa d'arguments i la resolució de problemes dins de la seva àrea d'estudi.
- Que els estudiants tinguin la capacitat de reunir i interpretar dades rellevants (normalment dins de la seva àrea d'estudi) per emetre judicis que incloguin una reflexió sobre temes destacats d'índole social, científica o ètica.
- Respectar la diversitat i la pluralitat d'idees, persones i situacions.
- Utilitzar el corpus etnogràfic i teòric de la disciplina amb capacitat d'anàlisi crítica i de síntesi.

## Resultats d'aprenentatge

1. Analitzar teòricament exemples etnogràfics de diversitat cultural en els àmbits de l'educació, el gènere i els sistemes d'inclusió-exclusió.
2. Analitzar un fet d'actualitat des de la perspectiva antropològica
3. Aplicar el coneixement de la variabilitat cultural i de la gènesi d'aquesta per evitar les projeccions etnocèntriques
4. Aprehendre la diversitat cultural a través de l'etnografia i avaluar críticament els materials etnogràfics com a coneixement de contextos locals.
5. Conèixer i comprendre els processos diversos de relació intercultural.
6. Diferenciar entre els conceptes teòrics de l'antropologia i els conceptes indígenes.
7. Identificar la variabilitat sociocultural a través de textos etnogràfics i fonts audiovisuals.
8. Identificar la variabilitat transcultural dels sistemes econòmics, de parentiu, polítics, simbòlics i cognitius, educatius i de gènere, i la teoria antropològica que hi fa referència
9. Identificar les idees principals i les secundàries i expressar-les amb correcció lingüística.
10. Interpretar els esdeveniments del món actual a partir de la diversitat física, econòmica, social i cultural.
11. Interpretar la diversitat cultural a través de l'etnografia
12. Participar en debats sobre fets històrics i actuals respectant les opinions dels altres participants.
13. Resumir les característiques d'un text escrit en funció dels propòsits comunicatius
14. Sintetitzar els coneixements adquirits sobre l'origen i les transformacions experimentades pels diversos camps d'estudi de la disciplina.
15. Utilitzar el corpus etnogràfic en la crítica cultural.

## Continguts

L'assignatura ofereix la possibilitat d'aprofundir en la comprensió de com s'esdevé subjecte cultural en el sí d'un grup humà i en la rellevància social i política d'aquesta comprensió.

Els humans i les humanes, aprenem a ser membres d'un grup del que formem part des del naixement -i que no triem-, però també aprenem moltes altres coses al llarg de la vida -en contextos i situacions que de vegades podem triar i moltes d'altres no-. Gràcies a la interacció permanent amb el nostre entorn -sigui quin sigui- i les persones que l'habiten -siguin quines siguin-, assolim un conjunt d'habilitats i coneixements que permeten l'adaptació i la supervivència allà on ens trobem. Així doncs, la plasticitat i la capacitat d'aprenentatge caracteritzen la humanitat i els trajectes vitals de totes i cada una de les persones. Aquestes possibilitats i necessitats adaptatives ens predisposen a incorporar representacions del món i dels altres que poden ser de signe molt diferent, però, en tots els casos, configuren models de normalitat, també al nivell de les pràctiques culturals.

L'antropologia de l'educació es centra en la comprensió dels entorns i dels sistemes que permeten la transmissió i l'aprenentatge d'aquests models de normalitat en el sí dels grups humans i investiga la vida en comunitat des d'una perspectiva educativa, també en contextos escolars.

Temari:

1. Cultura i educació. Criança i educació. Enculturació.
2. Els orígens i l'evolució de l'Antropologia de l'Educació a EEUU i a Europa. El cas de l'estat espanyol.

3. L'Antropologia de l'Educació i l'Antropologia de l'Aprenentatge.
4. Transmissió cultural. Adquisició i aprenentatge cultural.
5. Cicle vital, etapes, trànsits, continuïtats i discontinuïtats.
6. Bagatges culturals, expectatives socioculturals i continguts educatius.
7. Agents socialitzadors. Estratègies socialitzadores verbals i no verbals. Pressió cultural.
8. Models de normalitat, aculturació i canvi.
9. De prejudicis, estereotips i racismes.
10. L'escola: institució política i proposta cultural. La dimensió oculta.
11. Migració i diversitat cultural a les aules: infants, joves, docents i famílies.
12. Repensar les possibilitats de transformació de les desigualtats socials.
13. Etnografiar l'educació.
14. Aplicar l'antropologia a l'educació.

## Metodologia

Les tres hores setmanals de classe s'organitzen en una única sessió de doble durada que permet resoldre, el mateix dia i en franges temporals no fragmentades, l'aprofundiment temàtic, la discussió crítica i l'anàlisi de casos o situacions.

La dinàmica de treball es planteja participativa a partir de l'exposició de continguts del temari per part de la professora, la preparació de les lectures obligatòries i la reflexió i descripció de casos i/o situacions etnogràfiques en diferents suports, escrits o audiovisuals per part de les estudiants i dels estudiants.

El treball es durà a terme individualment o en petits grups, depenent de les activitats o exercicis que calgui resoldre.

Es farà especial èmfasi en l'aplicació del marc conceptual de l'assignatura a l'anàlisi d'etnografies clàssiques i a l'anàlisi de casos actuals.

## Activitats formatives

Títol	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Tipus: Dirigides			
Classes teòriques amb suport TIC i classes pràctiques per a l'anàlisi de casos i de textos etnogràfics en petits grups	45	1,8	1, 2, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12
Tipus: Supervisades			
Exercicis descriptius o d'anàlisi a l'aula i exercicis d'anàlisi individual a l'aula.	12	0,48	2, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14
Tipus: Autònomes			
Lectura, anàlisi de textos, realització d'esquemes i resums, cerca d'informació i preparació de discussions i de presentacions en grup, redacció del treball individual.	85	3,4	1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15

## Avaluació

L'avaluació està organitzada en tres mòduls el valor de cada un dels quals es determinarà a l'inici del semestre.

#### Mòdul de treballs (40%-60%)

Realització d'un assaig individual sobre un tema d'interès per l'estudiant que s'elaborarà a partir de les lectures teòriques del primer dossier del curs i s'haurà de relacionar amb casos etnogràfics. L'objectiu de l'assaig és precisar algun dels aspectes de l'educació en el sí de les cultures humanes.

La concreció del tema, les lectures i els casos etnogràfics que es treballaran haurà de formalitzar-se per escrit i lliurar-la el dia que s'estableixi, previ acord amb la professora. La data de lliurament del treball serà a primers de maig (data per determinar).

#### Mòdul de participació i presentacions (10%-30%):

L'estudiant haurà de participar en la dinàmica de debat i reflexió de les classes, ja sigui a partir de la preparació prèvia de les discussions -cal fer aportacions concretes-, ja sigui contribuint amb exemples -a partir de la cerca o de la descripció de casos- relacionats amb el tema que s'estigui tractant, ja sigui discutint i elaborant arguments al voltant de casos o situacions que aportin la professora o d'altres estudiants. S'arbitrarà un sistema de control de la participació.

#### Mòdul de proves escrites (20%-40%):

Es farà una prova escrita final, sobre els dossiers de lectura obligatòria i el temari que s'hagi treballat a classe.

#### AVISOS IMPORTANTS:

No presentada/No presentat: L'estudiant que el dia establert no hagi lliurat per escrit la proposta de treball individual, detallada i concreta, previ acord amb la professora, no podrà avaluar-se de l'assignatura i en el seu expedient hi constarà "No presentat".

Reavaluació: Es farà en la data programada per gestió acadèmica. NOMÉS es podrà reavaluar la part corresponent a la prova escrita.

Nota Final: Les notes del treball individual (40%) i de les participacions a classe (30%) faran mitja amb la nota de la prova escrita (30%), sempre i quan s'hagi superat la prova escrita amb una nota mínima d'un 5.

## Activitats d'avaluació

Títol	Pes	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Prova escrita individual i presentació en grup	20%-40%	8	0,32	1, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15

## Bibliografia

La Bibliografia OBLIGATÒRIA es lliurarà a l'inici del semestre organitzada en dossiers de lectura d'acord amb el temari de l'assignatura.

#### BIBLIOGRAFIA COMPLEMENTÀRIA.

APPLE, M.W. (1997 [1986]) Maestros y textos. Una economía política de las relaciones de clase y de sexo en educación. Barcelona-Madrid: Paidós-MEC.

APPLE, M.W. (1994 [1982]) Educación y poder. Barcelona-Madrid: Paidós-MEC.

- BARRY, H., i altres (1993 [1957]) "Una revisió transcultural de algunes diferències de sexe en la socialització" a Lecturas de antropología social y cultural. La cultura y las culturas. Madrid: UNED, pp. 327-332.
- BAUMAN, Z. (2013 [2012]) Sobre la educación en un mundo líquido. Conversaciones con Riccardo Mazzeo. Barcelona: Paidós.
- BAUMAN, Z. (2008) "L'educació en un món de diàspores". Debats d'Educació. nº11, Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- BAUMAN, Z. (2007 [2006]) Els reptes de l'educació en la modernitat líquida. Barcelona: Arcàdia.
- BENEDICT, R., (2003 [1946]) El crisantemo y la espada. Patrones de la cultura japonesa. Madrid: Alianza Editorial.
- BERNSTEIN, B. (1990) Poder, educación y conciencia. Sociología de la transmisión cultural. Barcelona: El Roure.
- BOURDIEU, P. (2012 [1979]) La distinción. Bases y criterios sociales del gusto. Madrid: Taurus.
- BOURDIEU, P. (2005 [1996]) Sobre la televisión. Barcelona: Anagrama.
- BOURDIEU, P., i PASSERON, J.C. (1977) La reproducción. Elementos para una teoría del sistema de enseñanza. Barcelona: Laia.
- CAMILLERI, C. (1985) Antropología cultural y educación, París: Unesco.
- CAVALLI-SFORZA, L. i CAVALLI-SFORZA, F. (1994 [1993]) Qui som. Història de la diversitat humana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- CUEVAS NOA, F.J. (2003) Anarquismo y educación. La propuesta sociopolítica de la pedagogía libertaria. Madrid: Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo.
- CYRULNIK, B. (2002) Los patitos feos. La resiliencia: una infancia infeliz no determina la vida. Barcelona: Gedisa.
- CHINOSI, L. (2002) Sguardi di mamme. Modalità di crescita dell'infanzia straniera. Milano: FrancoAngeli.
- CHOMSKY, N. (2012 [2000]) La (des)educación. Barcelona: Crítica.
- CHOMSKY, N. (2005 [2003]) L'educació. La millor eina per formar persones lliures i amb criteri. Barcelona: Columna.
- DELORS, J. (1996) La educación encierra un tesoro. Comisión Internacional sobre la educación para el siglo XXI, Informe a la UNESCO. Madrid: Santillana.
- DEVOS, G. (1981) Antropología psicológica. Barcelona: Anagrama.
- DÍAZ DE RADA, Á. (2010) Cultura, antropología y otras tonterías. Madrid: Trotta.
- DÍAZ DE RADA, Á. (1996) Los primeros de la clase y los últimos románticos. Una etnografía para la crítica de la visión instrumental de la enseñanza. Madrid: Siglo XXI.
- ERNY, P., (1988) Les premiers pas dans la vie de l'enfant. París: L'Harmattan.
- ERNY, P., (1987) L'enfant et son milieu en Afrique noire. París: L'Harmattan.
- ESQUIROL, J.M. (2005) Uno mismo y los otros. De las experiencias existenciales a la interculturalidad. Barcelona: Herder.
- ESTEVA FABREGAT, C. (1978) Cultura, sociedad y personalidad. Barcelona: Anthropos.

- EVANS-PRITCHARD, E.E., (1977 [1940]) Los Nuer. Barcelona: Anagrama.
- FEIXA, C. (1993) La joventut com a metàfora. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- FIGIEL, S. (1999) L'indret d'on venim. Barcelona: La Magrana.
- FONS, V. (2002) Records d'una escola de fusta. La trajectòria migratòria i educativa dels guineans a Catalunya. Barcelona: Ceiba Edicions.
- FREIRE, P. (1973) Education for Critical Consciousness. Nova York: Seabury Press.
- GALEANO, E. (2003) Patas arriba. La escuela del mundo al revés, Madrid: Siglo XXI.
- GARCÍA AMILBURU, M. (1996) Aprendiendo a ser humanos. Una antropología de la Educación. Pamplona: Ediciones de la Universidad de Navarra.
- GARCIA CASTAÑO, J. i PULIDO MOYANO, R.A. (1994) Antropología de la educación. El estudio de la transmisión-adquisición de cultura. Madrid: Eudema Antropología.
- GARCÍA PASTOR, B. (2009) 'Ser gitano' fuera y dentro de la escuela. Una etnografía sobre la educación de la infancia gitana en la ciudad de Valencia. Madrid: CSIC.
- GIROUX, H.A. (1997 [1992]) Cruzando límites. Trabajadores culturales y políticas educativas. Barcelona: Paidós.
- GIROUX, H.A. (1990 [1988]) Los profesores como intelectuales. Hacia una pedagogía crítica del aprendizaje. Barcelona-Madrid: Paidós-MEC.
- GIROUX, H.A. i FLECHA, R. (1992) Igualdad educativa y diferencia cultural. Barcelona: El Roure.
- GODENZZI, J.C. (1999) "Pedagogía del encuentro. El sujeto, la convivencia y el conocimiento" a Bulletin de l'Institut Français d'Études Andines, 28 (3), pp.323-328.
- GRAU, J., RODRÍGUEZ, D., i VALENZUELA, H. (eds) (2011) ParentescoS. Modelos culturales de reproducción. Barcelona: PPU, Promociones y Publicaciones Universitarias, S.A.
- HALL, E.T. (1978) Mas allá de la cultura. Barcelona: Gustavo Gili.
- HARGREAVES, A. (1996) Profesorado, cultura y postmodernidad (Cambian los tiempos, cambia el profesorado), Madrid: Morata.
- JOCILES, M.I. (2007) "Panorámica de la antropología de la educación en España: estado de la cuestión y recursos bibliográficos" a Revista de Antropología Social, 16, pp.67-116.
- JOCILES, M.I. (2007) "La antropología de la educación en España. La impronta de la inmigración y de los intereses académicos" a Alteridades, 17 (34), pp.117-133.
- JULIANO, D. (1993) Educación intercultural. Escuela y minorías étnicas. Madrid: Eudema Antropología.
- KAPLAN, A. (1998) De Senegambia a Cataluña. Procesos de aculturación e integración social, Barcelona: Fundació La Caixa.
- KNIPMEYER, M., GONZÁLEZ BUENO, M. i SAN ROMÁN, T. (1980) Escuelas, pueblos y barrios: tres ensayos de antropología educativa. Madrid: Akal.
- KROEBER, T., (2008 [1964]) Ishi, el último de su tribu. Barcelona: Antoni Bosch editor.
- KYMLICKA, W. (1996 [1995]) Ciudadanía multicultural. Una teoría liberal de los derechos de las minorías. Barcelona: Paidós.
- LEWONTIN, R.C., i altres (1987) No está en los genes. Racismo, genética e ideología. Barcelona: Crítica.

LISÓN TOLOSANA, C. (ed.) (2005) Antropología: Horizontes educativos. Granada: Universidad de Granada/Universitat de València.

MALINOWSKI, B., (2001 [1972]) Los argonautas del Pacífico Occidental. Comercio y aventura entre los indígenas de la Nueva Guinea Melanésica. Barcelona: Península.

MEAD, M., (1990 [1939]) Adolescencia y cultura en Samoa. Barcelona: Paidós.

MEAD, M., (1999 [1982]) Sexo y temperamento en tres sociedades primitivas. Barcelona: Paidós.

OGBU, J., (1993 [1981]) "Etnografía escolar. Una aproximación a nivel múltiple" a Velasco Maillo, H.M., García Castaño, F.J., Díaz de Rada, Á., (eds.) Lecturas de antropología para educadores. El ámbito de la antropología de la educación y de la etnografía escolar. Madrid: Trotta, pp.145-174.

PÉREZ ALONSO-GETA, P.Mª. (2007) El brillante aprendiz. Antropología de la educación. Barcelona: Ariel.

ROCKWELL, E. (Coord.) (1995) La escuela cotidiana. México: Fondo de Cultura Económica.

ROCKWELL, E. (1986) ""Etnografía y teoría en la investigación educativa" a Enfoques (Cuadernos del Tercer Seminario Nacional de Investigación en Educación). Bogotá: Centro de Investigación de la Universidad Pedagógica, pp. 29-56.

RODRIGO, M. (2006) "Comunicación intercultural: de los prejuicios a la eficacia" a Soto, P. (dir) Hacia el aula intercultural. Experiencias y referentes. Madrid: MEC, pp.129-152.

RODRIGO, M. (1999) Comunicación intercultural, Barcelona: Anthropos.

ROGOFF, B. (1993 [1990]) Aprendices del pensamiento. El desarrollo cognitivo en el contexto social. Barcelona: Paidós.

SAN ROMAN, T. (1996) Los muros de la separación. Ensayo sobre alterofobia y filantropía. Madrid-Bellaterra: Tecnos i UAB.

SAN ROMAN, T., CARRASCO, S., SOTO, P. i TOVÍAS, S. (2001) Identitat, pertinença i primacia a l'escola. La formació d'ensenyants en el camp de les relacions interculturals, Bellaterra: Publicacions d'Antropologia Cultural UAB, nº17.

SAN ROMÁN, T., DIAO, A., BARRY, A., CAMARA, M. (2004) Sueños africanos para una escuela catalana. Bellaterra-Barcelona: UAB-Ceiba Edicions.

SANTAMARIA, E. i GONZÁLEZ PLACER, F. (coords.) (2003 [1998]) Contra el fundamentalismo escolar. Reflexiones sobre educación, escolarización y diversidad cultural. Barcelona: Virus.

SOTO, P. (2013) "¿Dónde está la educación? La dimensión educativa de la cultura en las etnografías no específicamente educativas. Una propuesta de análisis" a Actas del III Congreso Internacional sobre Etnografía y Educación. Madrid: CSIC. Publicación en línea (próxima aparición).

SOTO, P. (2011) "Intersecciones entre la antropología de la educación y la antropología del parentesco: una primera aproximación" en Grau, J., Rodríguez, D., y Valenzuela, H. (eds) ParentescoS. Modelos culturales de reproducción. Barcelona: PPU, Promociones y Publicaciones Universitarias, S.A, pp. 87-110.

SPINDLER, G., (1993 [1987]) "La transmisión de la cultura" a Velasco Maillo, H.M., García Castaño, F.J., Díaz de Rada, Á., (eds.) Lecturas de antropología para educadores. El ámbito de la antropología de la educación y de la etnografía escolar. Madrid: Trotta, pp.205-242.

SPINDLER, G. D. (Ed.) (1987) Education and Cultural Process. Anthropological Approaches. Second edition. Illinois: Waveland Press.

SPINDLER, G. (ed) (1980) The Making of Psychological Anthropology. Berkeley: University of California Press.

STEINER, G. i LADJALI, C. (2005) Elogio de la transmisión. Maestro y alumno. Madrid: Ediciones Siruela.

- TODOROV, T. (2008 [1995]) La vida en común. Ensayo de antropología general. Madrid: Taurus.
- TODOROV, T. i altres (1988) Cruce de culturas y mestizaje cultural. Madrid: Júcar.
- TURNBULL, C., (2011 [1961]) La gente de la selva. Santander: Milrazones.
- VELASCO MAILLO, H., (comp.) Lecturas de antropología social y cultural. La cultura y las culturas, Madrid: UNED.
- VELASCO MAILLO, H., DÍAZ DE RADA, A. (1999 [1997]) La lógica de la investigación etnográfica. Un modelo de trabajo para etnógrafos de la escuela. Madrid: Trotta.
- VELASCO MAILLO, H., GARCÍA CASTAÑO, F.J., DÍAZ DE RADA, A. (1993) Lecturas de antropología para educadores. El lugar de la antropología de la educación y de la etnografía escolar. Madrid: Trotta.
- VV. AA. (2005) Actas de la I Reunión Científica Internacional sobre Etnografía y Educación. Valencia: Germania.
- VV.AA. (2013) Actas del III Congreso Internacional sobre Etnografía y Educación. Madrid: CSIC. Publicación en línea (próxima aparición).
- WHITING, J. i CHILD, I. (1953) Child training and personality: a cross-cultural study. New Haven: Yale University Press.
- WHITING, B. i EDWARDS, C. (1992 [1988]) Children of Different Worlds. The Formation of Social Behavior. Harvard University Press.
- WHITING, J. i WHITING, B., (1975) Children of Six Cultures: A Psycho-Cultural Analysis. Harvard University Press.
- WILLIS, P. (1981) "Cultural Production is Different from Cultural Reproduction is Different from Social Reproduction is Different from Reproduction" a Interchange, vol. 12, (2-3), pp.48-67.
- WILLIS, P. (1988 [1977]) Aprendiendo a trabajar. Cómo los chicos de clase obrera consiguen trabajos de clase obrera. Madrid: Akal.
- WOLCOTT, H. F. (1993 [1985]) "Sobre la intención etnográfica" a Velasco Maillo, H., García Castaño, F.J. y Díaz de Rada, A. (Eds.) Lecturas de antropología para educadores. El ámbito de la antropología de la educación y de la etnografía escolar. Madrid: Trotta, pp. 127-144.
- WOLCOTT, H. (1993 [1974]) "El maestro como enemigo" a Velasco Maillo, H., García Castaño, F.J. y Díaz de Rada, A. (Eds.) Lecturas de antropología para educadores. El ámbito de la antropología de la educación y de la etnografía escolar. Madrid: Trotta, pp. 243-258.
- WOLCOTT, H.F. (1987 [1982]) "The Anthropology of Learning" en Spindler, G. D. (Ed.) Education and Cultural Process. Anthropological Approaches. Second edition. Illinois: Waveland Press, pp. 26-52. Traducción del original: Esther Prats Ollero (2008).
- WOODS, P. (1987 [1986]) La escuela por dentro. La etnografía en la investigación educativa. Barcelona-Madrid: Paidós-MEC.
- WOODS, P., HAMMERSLEY, M. (1995) Género, cultura y etnia en la escuela. Informes etnográficos. Barcelona: Paidós.